

LOSONCZ MIKLÓS

A GAZDASÁGI MONETÁRIS UNIÓBA VALÓ BELÉPÉS KÖVETELMÉNYEI ÉS A MAGYAR ÁLLAMHÁZTARTÁS*

Mint ismert, a Maastrichti Szerződésben rögzített konvergenciakritérium értelmében a Gazdasági és Monetáris Uniót (GMU) alkotó országok államháztartási deficitje nem haladhatja meg a GDP 3 százalékát, államadóssága pedig a GDP 60 százalékát. Ha a GMU-hoz való csatlakozás előtt az utóbbi meghaladja is a megadott értéket, az országnak bizonyítania kell, hogy adóssága csökkenő tendenciát mutat, és kielégítő ütemben közelít a megszabott értékhez. Ezeket a kritériumokat az 1997-ben elfogadott Stabilitási és Növekedési Paktum (SNP) pontosította és konkretizálta, továbbá kidolgozta a kritériumokat megsértő országok szankcionálásának eszközeit. Az azóta eltelt időszak tapasztalatait mérlegelve az Európai Tanács 2005. márciusi értekezletén több területen módosította a Stabilitási és Növekedési Paktumot. Ez a tanulmány azt elemzi, hogy Magyarország miként lesz képes eleget tenni a Gazdasági és Monetáris Unióhoz történő csatlakozás érdekében a fiskális kritériumoknak.

FELTÉTELEZÉSEK, KIINDULÓ HELYZET

A magyar államháztartással szembeni követelmények elemzésének kiindulópontja az, hogy a Stabilitási és Növekedési Paktum feszültségforrásai, az SNP értelmezésével, szankcióinak alkalmazásával stb. kapcsolatos bizonytalanságok ellené-

re Magyarországnak törekednie kell a jelenleg hatályos előírások érvényesítésére a Gazdasági és Monetáris Unióhoz történő csatlakozás érdekében. A magyar kormány bírálhatja ugyan a Stabilitási és Növekedési Paktumot azért, mert méltánytalan, ugyanis sok tekintetben olyan feltételeket támaszt az új EU-tagokkal szemben, amelyeket sok régi tagállam sem tudott teljesíteni, ez azonban nem ok a feltételek teljesítése alóli kibúvársra, a

* Lektorálta: Antal László, Magyar Külkereskedelmi Bank Rt., elnöki tanácsadó.

formális megfelelésre (például „kreatív könyveléssel”).

Nem indokolt azzal sem számolni, hogy Magyarország GMU-hoz történő csatlakozásáig a jelenlegi állapothoz képest mélyreható változások lesznek a Stabilitási és Növekedési Paktumban. Ehhez újra kellene írni az alapszerződést, ami – különösen az Alkotmányszerződés francia és holland elutasítása fényében – igen valószínűtlen.

Az sem reális feltételezés, hogy a gyors gazdasági növekedés megoldja a GDP-arányos államháztartási deficit és államadósság problémáját. Egyrészt a növekedés maga is a fiskális reformok függvénye, további fiskális reformok nélkül nemigen emelhető a gazdasági növekedés üteme, másrészt a gazdasági dinamika nem biztosítja a kritériumoknak megfelelő államháztartási pozíció fenntarthatóságát. Nem ciklikus problémáról van szó, amely megoldódik a gazdasági növekedés gyorsulásával, hanem strukturálisról, ami erőteljesebb beavatkozást igényel.

Az elemzés másik kiindulópontja annak az elméleti felismerésnek az elfogadása, amely szerint a gazdasági növekedés lehetséges ütemét meghatározza a stabil állami pénzügyi környezet, az árstabilitás, az államháztartási hiány beruházásokat kiszorító hatásának korlátozása. Mindezek hiánya a trendértéknél alacsonyabb gazdasági növekedési ütemet tesz lehetővé mind közép-, mind hosszú távon (Erdős Tibor, 2003). A követelményeket tehát nem csak azért kell teljesítenie Magyarországnak, mert a teljesítés a GMU-ba való belépés feltétele, hanem azért is, mert az a fenntartható fejlődésnek is kri-

tériuma. A 2000 és 2004 közötti időszak tapasztalatai arra utalnak, hogy kizárólag az alacsonyabb gazdasági fejlettségi szint – pénzügyi stabilitás nélkül – nem elegendő a fejlettebb országok mögötti felzárkózáshoz, a konvergencia fontos feltétele a pénzügyi stabilitás (Antal László, 2004a). Mindezek alapján az SNP mind a régi, mind az új EU-tagállamok érdekeinek megfelel (Csaba László, 2005, 19. o.).

Az elemzés szemléleti keretét a nominális és a reálkonvergencia alkotja. A nominális konvergencia a Gazdasági és Monetáris Unióba való belépés feltételeként megszabott, a Maastrichti Szerződésben rögzített kritériumoknak való megfelelés, míg a reálkonvergencia a fejlett országokkal szembeni lemaradás mérséklődése a bér- és az árszínvonal, az egy főre jutó GDP, a termelékenység és az aktuális piaci árfolyamnak az egyensúlyival szembeni szintje tekintetében. Fontos elemzési szempont annak a vizsgálata, hogy a nominális konvergenciakritériumok teljesítése hogyan érinti a reálkonvergenciát.

A rendszerváltás óta eltelt időszakban a magyar gazdaságpolitika folyamatosan törekedett az államháztartási egyensúly javítására. Az 1989 és 2004 közötti időszak átlagában az államháztartási hiány a GDP 5 százalékára rúgott, ami vagy a meghirdetett gazdaságpolitika irrelevanciájára vagy a hiány szerkezeti összetevőire enged következtetni.¹

A magyar mozgásteret nagymértékben érinti, hogy a 2001-ig enyhén keresletszű-

1 Kádár Béla [2004]: Itt a kamaszkor vége. Alice Csodország a magyar gazdaságpolitikában. Népszabadság, 2004. szeptember 14., Hétféve, 4. o.)

kító fiskális politika 2001-ben és 2002-ben összesen a GDP 6 százalékának megfelelő többletkeresletet generált a gazdaságban, ami az anticiklikus gazdaságpolitika által indokolt mérték háromnegyszerese volt (Antal László, 2005, 69. o.). Ráadásul a minimálbér, a lakástámogatás és a közalkalmazotti bérek emelésének formáját öltő keresletbővítés nem váltott, illetve vált ki tartós növekedés-ösztönző hatást, miközben további jövőbeli determinációkat tartalmaz. A keresletösztönző intézkedések nemcsak az államháztartási hiányt, hanem a centralizációs hányadot is növelték.

Az államháztartás hiánya olyan időszakban nőtt, amikor a lakossági nettó megtakarítási ráta – nem utolsósorban a lakástámogatások növelésével összefüggő hitelfelvételek miatt – csökkent. Elegendő belső megtakarítás hiányában az üzleti beruházások finanszírozási forrását növekvő mértékben képezte az eladósodást növelő külső forrásbevonás. Alacsony belföldi megtakarítások mellett az államháztartás finanszírozási szükséglete növeli a külső egyensúlyhiányt, és forrásokat von el az üzleti beruházásoktól.

A KONVERGENCIAPROGRAM CÉLKITŰZÉSEI

Mint ismert, a Stabilitási és Növekedési Paktum értelmében a Gazdasági és Monetáris Unióban részt nem vevő EU-tagországoknak konvergenciaprogramot kell készíteniük meghatározott szerkezetben és tartalommal. A konvergenciaprogramban kell hitelesen bemutatniuk a

GMU-hoz vezető utat. A kormány 2004 nyarán kidolgozott és az Európai Bizottság által elfogadott konvergenciaprogramja (Magyar Köztársaság Kormánya, 2004a) értelmében Magyarország 2010-ben kíván belépni a Gazdasági és Monetáris Unióba. A közösségi jogszabályok szerint ehhez a GMU-csatlakozás előtt két évvel, tehát 2008-ra teljesíteni kell a Maastrichti Szerződésben előírt államháztartási kritériumot. Az ESA95 szabvánnyal² definiált eredményszemléletű GDP-arányos hiányt a 2003. évi 6,2 százalékról 2007-ben 3 százalék alá, azaz négy év alatt összesen több mint 3,2 százalékponttal kell mérsékelni, miközben a bruttó államadósság nem haladhatja meg a GDP 60 százalékát.

A 2004 nyarán készült konvergenciaprogramban a kormány arra vállalt kötelezettséget, hogy az EU módszertana szerint definiált GDP-arányos hiányt évente

2 Az ESA95 (European System of Accounts – Európai Számlák Rendszere, statisztikai szabvány) egységes közösségi statisztikai rendszer, amelynek része a közszektorral kapcsolatos elszámolási szabály. Célja a tagországok elszámolási rendszerei közötti összehasonlíthatóság biztosítása. Az ESA95 deficit, amely a nominális konvergencia egyik fontos változója, tartalmazza az ún. kvázi fiskális tevékenység egy részének költségvetési hatásait, azaz az állami tulajdonú cégek állami jellegű kiadásait, bevételeit is, amiket az MNB a GDP 12 százalékára becsül. E deficitkategória az ESA95 eredményszemlélete miatt a kiadásokat akkor veszi figyelembe, amikor azok a hatásukat (eredményüket) kifejtik, és nem akkor, amikor megjelennek kifizetesként. Egy 2003-ban megépített és átadott út például, amelyért 2004-ben fizet a költségvetés, az ESA95 szerint 2003. évi kiadásnak minősül. A pénzforgalmi szemléletű számitásban ugyanez az út 2004. évi költségvetési tételként jelenik meg. A szabályos PPP konstrukciók nem minősülnek az ESA95 mérleg részének (valós magántőke-befektetések), de növelik a költségvetés jövőbeli determinációit.

0,5 százalékponttal mérsékli, így a 2004-re tervezett 4,5 százalékos GDP-arányos deficitet 2007-re 3,1 százalékra, 2008-ban 2,7 százalékra csökkenti. Az éves átlagban 0,5 százalékpontos javulás az előző évhez képest az EU általánosan megfogalmazott minimális elvárása a hasonló helyzetű országokkal szemben.

A konvergenciaprogram fiskális előirányzatai meglehetősen feszítettek. A magasabb bázistól és egyéb tényezőktől eltekintve is a GDP-arányos deficittel kapcsolatos célkitűzések teljesítése nem csekély mértékben függ a GDP növekedési ütemétől (hiszen ez nagymértékben determinálja az adóbevételek dinamikáját), az pedig a világgazdasági konjunktúráról.

Magyarország közvetlen világgazdasági környezetének kilátásai nem túl biztatóak, a Gazdasági és Monetáris Uniót alkotó országok összevont GDP-je a 2004. évi 2 százalékkal szemben 2005-ben várhatóan 1,6 százalékkal, 2006-ban 2 százalékkal bővül, ezen belül az NSZK-é 2005-ben mindössze 1 százalékkal, 2006-ban 1,4 százalékkal nő (European Commission, 2005, 144. o.). A kiadási oldalra vonatkozó előirányzatok teljesítését pedig a 2006. évi parlamenti és önkormányzati választások veszélyeztethetik. Választási évben nehéz lefaragni az államháztartási kiadásokat. A politikai racionalitás inkább a kiadások növelését ösztönzi és valószínűsíti.

A 2004. évi előirányzat ráadásul nem is teljesült, a deficit a GDP 5,1 százalékát tette ki, azaz 0,6 százalékponttal haladta meg a 2004-re tervezett értéket. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy az áfabevételek számottevően elmaradtak az

előirányzatoktól. Az EU-csatlakozás hatását az áfabevételekre nem lehetett megbízhatóan prognosztizálni. A deficit növekedésének másik fontos oka volt a kamatkidadásoknak a tervezettnél nagyobb mértékű növekedése. A magánnyugdíjalapokba való befizetésekkel korrigált hiány viszont a GDP 4,2 százalékára rúgott.

Közben 2005 őszén kiderült, hogy az ideai GDP-arányos államháztartási deficit a kormány által eredetileg tervezett 3,6 százalék helyett eléri a 6,1 százalékot. Az Európai Bizottság október 20-i értékelése szerint a 2006-ra a kormány által eredetileg tervezett 2,9 százalékos, majd 4,7 százalékra emelt előirányzat sem teljesíthető, ennél magasabb, legalább 5,2 százalékos hiány várható.

Mivel 2003-ban is nagyobb volt a GDP-arányos államháztartási deficit a 3 százalékos referenciaértéknél, ezért 2004-ben a Bizottság ajánlására a Tanács túlzott deficit eljárást indított Magyarországgal szemben, ami jelenleg is fennáll. Mivel Magyarország még nem lépett be a Gazdasági és Monetáris Unióba, ezért fokozott költségvetési ellenőrzés alá vonásra és szankciók alkalmazására nincs lehetőség.³ A kedvezőtlenebb 2004. évi induló helyzet miatt a konvergenciaprogramban tervezettnél nagyobb mértékű hiánycsökkentésre lesz szükség.

A hiánycélokat főként azért kellett módosítani, mert az Európai Bizottság vitatta azt a módszert, amellyel a magyar kormány az autópálya-építést az államháztartáson kívülre kívánta helyezni, hogy ezáltal

3 Orbán Gábor [2005]: Az SNP hatásai és reformja. Világgazdaság, 2005. április 19. 7. o.

tal mérsékelje az államháztartásra vonatkozó hivatalos adatokban megjelenő hiányt. Ezen túlmenően néhány kisebb tétel mellett vitatott az áfabevételek alakulása, a Gripen katonai repülőgépek beszerzési költségeinek elszámolása és az adócsökkentések hatása, ezek tovább duzzaszthatják a kimutatott államháztartási deficitet.

Megfontolandó a GMU-csatlakozás előtt a GDP-arányos államháztartási deficitnek jóval a referenciaérték alá történő csökkentése, azaz egyszeri tartalékképzés a fiskális politika mozgásterének fokozása érdekében. Elképzelhető ugyanis, hogy a GMU-ba való belépés után rövid távon erős alkalmazkodási kényszer nehezedik a magyar gazdaságra, amit a nemzeti árfo-lyam- és monetáris politika megszűnése miatt a termelési tényezőárrakkal és a fiskális politikával kell kezelni. Úgy tűnik, ez a szempont egyelőre hiányzik a gazdaságpolitikai döntéshozók látóköréből. Ráadásul a szerkezeti reformok elmaradása esetén az euró várhatóan 2010-ben történő bevezetése után nem lesz fenntartható az államháztartási pozíció, miközben árfolyam-kiigazítással sem lehet majd javítani a magyar gazdaság versenyképességén. A jelek szerint az igazi növekedési áldozattal nem a GMU-ba való belépés előtt kell számolni, hanem a reformok elmaradása esetén a Gazdasági és Monetáris Unióban.

Görögország és Portugália példája is alátámasztja, hogy milyen nehéz a fiská-

lis kiigazítás a Gazdasági és Monetáris Unióban, ezért célszerűbb a referenciaértéknél kedvezőbb fiskális pozíció mellett csatlakozni a GMU-hoz. Olaszországban 2005-ben nem az elmaradt reformokat okolták a nagy államháztartási hiány és a gyenge gazdasági növekedés miatt, hanem a közös pénzt.

Elgondolkodtató, hogy ha konjunkturális szempontból olyan kedvező évben, mint 2004,⁴ nem sikerül mérsékelni a kívánt mértékben a deficitet a GDP százalékában, ráadásul a tényleges hiány csökkentése is egyszeri lépéseken alapult (beruházások átcsoportosítása és elhalasztása), akkor – erőteljesebb kiadáscsökkentő intézkedések nélkül – miért lennének sikeresebbek ezek az erőfeszítések a következő, konjunkturális szempontból várhatóan valamivel kedvezőtlenebb években.

A konvergenciaprogramban vállalt GDP-arányos államháztartási hiány követelményének nem teljesítése esetén Magyarországnak szankciókkal is kell számolnia, mert nem juthat hozzá a Kohéziós Alap 2004 és 2006 között közel 1 milliárd euró forrásához. A növekvő államháztartási és ezzel együtt járó folyó fizetési mérleghiány nyomán a külföldi hitelminősítő intézetek leminősíthetik Magyarország külső és belső államadósságát, ami a külföldiek kezén lévő állampapírok nagyarányú kivonását is eredményezheti. Ez a forint leértékelődéséhez vezethet, ezzel erősítve az inflációs nyomást és táplálva a kamatláb-emelési várakozásokat, ami rontaná a növekedési kilátásokat.

A konvergenciaprogram nemcsak az államháztartási deficit, hanem a centralizációs és a redistribúciós hányad (azaz a

4 A GDP 4 százalékkal nőtt a 2003. évi 3 százalékkal szemben, miközben a költségvetési szférában dolgozók reálbére legalább 5 százalékkal csökkent, és a pénzügyi kormányzat év közben többször a GDP 1,7 százalékára rugó évközi korrekciót hajtott végre.

GDP-arányos bevételek és kiadások) mérséklését is célul tűzte ki. Így 2004 és 2008 között a centralizációs hányad 1,4 százalékponttal, a redisztribúciós hányad pedig 4,1 százalékponttal mérséklődik. Az adatokból kitűnik, hogy a GDP-arányos kiadások arányát nagyobb mértékben kívánja csökkenteni a kormány, mint a bevételekét, az államháztartási deficit mérséklésében tehát a fő szerepet a kiadások csökkentése fogja játszani.

A FISKÁLIS POLITIKA MOZGÁSTERE

A magyar gazdaság középtávú fejlődési irányzatai és az EU-csatlakozás következményei az államháztartásnak mind a bevételi, mind a kiadási oldalát érintik, összhatásuk a GDP-arányos deficit növekedését valószínűsíti. Ami a kiadási oldalt illeti, az infrastrukturális fejlesztések még hosszabb időn keresztül Magyarországon is nagyarányú beruházásokat tesznek szükségessé, amelyek finanszírozási forrása a költségvetés. A költségvetés kiadási oldalát terheli a régóta halogatott haderőreform, amely elválaszthatatlan Magyarország NATO-tagságától. Kiadásnövelő tényező az egészségügyi és az oktatási rendszer reformja. A lakosság kizárólag az államtól várja e két terület fejlesztését, nem pedig a magánbefektetőktől. Az egészség- és az oktatásügyhöz hasonló problémákkal küszködik még a tömegközlekedés is. E kiadásnövelő tételekkel hosszú időn keresztül, tehát mind a GMU-csatlakozásig terjedő időszakban, mind azt követően számolni kell. Egyelőre még megbecsülni is nehéz,

hogy a magyar mezőgazdaság felzárkóztatásának mekkora a tőkeigénye. Itt a helyzet annyival árnyaltabb, hogy a hazai támogatások mind nagyobb hányadát fogják helyettesíteni a közös agrárpolitika keretében nyújtott közösségi támogatások. Időzített költségvetési bomba a bős-nagymarosi projekt. A végleges lezárás időpontja és költségigénye egyelőre nem becsülhető meg. Mivel több határszakaszon (az ukrán, a szerb, a horvát és egy ideig a román szakaszon) Magyarország az Európai Unió külső határa, kiemelt feladat még a vám- és a határvédelem erősítése.

Ami az *EU-tagság hatásait* illeti, a költségvetés kiadási oldalát terheli, hogy a közösségi forrásokat (a Közösség Strukturális Alapjaiból és a Kohéziós Alapból) csak úgy lehet igénybe venni, ha a kedvezményezett ország állja a fejlesztés költségeinek egy részét. A közösségi támogatások ugyanis nem a nemzeti eszközök helyettesítésére, hanem kiegészítésére szolgálnak. Az adott program kiadásainak legalább felét a kedvezményezett tagországnak kell vállalnia. Az önrész arányának alacsonyabb jövedelmű országokban is el kell érnie legalább a 20 százalékot. A nemzeti finanszírozás közvetlenül a tagállamok államháztartását terheli. A közösségi források egy része projektek keretében közvetlenül a kedvezményezettekhez jut (például a közösségi kezdeményezések forma keretében), a költségvetésre gyakorolt pozitív hatás nélkül. Végül a közösségi transzferekből csak olyan projektek finanszírozhatók, amelyek összhangban vannak a közösségi prioritásokkal. Olyanok nem, amelyeket közösségi

transzfer nélkül finanszírozott volna a magyar állam.

Mivel a hozamkonvergencia az utóbbi években jórészt lezajlott, ezért Magyarország nem számíthat pótlólagos könnyítésre a kamatkiadások tekintetében a hosszú lejáratú hazai állampapír-piaci hozamoknak az európai uniós átlaghoz való közeledéséből. Tovább mérséklik a hozamkonvergencia lehetőségét a devizahitelek.

Ami a *bevételei oldalt* illeti, a csatlakozási okmány hatályba lépése óta a vámbevételeket be kell fizetni a közösségi költségvetésbe. A nagyságrendeken lényegesen nem változtat az, hogy a vámbevételek 25 százalékát Magyarország visszakapja a vámbeszedés és vámigazgatás finanszírozására. Emellett a költségvetés kiadási oldalát terheli a közösségi költségvetéshez való hozzájárulás, ami a magyar GDP maximum 1,27 százaléka. Ennek forintban kifejezett értéke természetesen a mindenkori forint/euró árfolyamtól függ, valamint attól, hogy a következő költségvetési periódusra (2007–2013) mekkora GDP-arányos felső befizetési plafont határoznak meg a tagállamok. A strukturális alapokból finanszírozott fejlesztések nem mindegyike fog költségvetési bevételt hozni. Ha mégis, akkor a jelzett kiadások egy része mindenképpen igen hosszú idő alatt térül meg.

A gazdasági növekedés szerkezete is megváltozott az utóbbi egy-két évben. Olyan időszakban, amikor a beruházások és az export képezi a gazdasági növekedés hajtóerejét, az áfabevételek kevésbé gyorsan nőnek, mint akkor, amikor a fogyasztás a legfőbb növekedési tényező,

mert az általános forgalmi adót a végső fogyasztásra vetik ki. Az infláció prognosztizálnál nagyobb mértékű csökkenése is mérsékli az államháztartás bevételeit.

Damoklész kardjaként lebeg a kormány feje felett az Európai Bíróságnak az olasz helyi adó EU-konformitását vizsgáló ítélete, amely precedensértékű lehet a magyar helyi iparüzési adó jövője szempontjából is. Ha az Európai Bíróság azt állapítja meg, hogy a helyi iparüzési adó nincs összhangban a vonatkozó közösségi jogszabályokkal, és már 2006-ban vagy 2007-ben meg kell szüntetni azt (a magyar kormány 2008-ban szándékozik eltörölni a helyi iparüzési adót), akkor évi 350-400 milliárd forint adóbevétel-kieséssel kell számolni, ami a GDP mintegy 1,5 százalékának felel meg. Hosszú távon a helyi iparüzési adót leginkább az érték alapú ingatlanadó válthatja fel, az ebből származó bevételek azonban valószínűleg több év múlva érik el a helyi iparüzési adó bevételeit. Nem lehet kizárni ezért újabb adó bevezetését vagy meglévő adók kulcsának emelését az államháztartási kiadások mérséklésével kombinálva. Nyomást gyakorol még az államháztartás bevételi oldalára az EU-ban, azon belül az új tagállamok között kibontakozott adóverseny és adóteher-mérséklés.

Ha eltekintünk a hosszú távú hazai igényeket kielégítő infrastrukturális fejlesztésektől, a haderőreform és az egészségügyi rendszer reformjának forrásigényétől, akkor a fentiek alapján csak az EU-tagsággal kapcsolatos pótlólagos kiadások a GDP 2–2,5 százalékára rúgnak. A szakirodalomban fellelhető becslések szerint az EU-csatlakozás közvetlen negatív költ-

ségvetési hatása közvetett hatások nélkül éves szinten 1 és 4,75 százalék között van (Orbán Gábor – Szapáry György, 2004, 822. o.). Antal László szerint az államháztartás fogyasztási jellegű kiadásait a GDP mintegy 5 százalékaival (jelenlegi árszinten ez 1100 milliárd forint) kellene csökkenteni ahhoz, hogy eleget lehessen tenni a megnövekedett infrastrukturális fejlesztési kötelezettségeknek (beleértve a közösségi forrástranszfert és az azzal szembeni követelményeket), az üzleti beruházások évi 8-10 százalékkal növekedhessenek és a folyó fizetési mérleg hiánya ne haladja meg a GDP 5 százalékát (Antal László, 2005, 72. o.).

A Magyar Nemzeti Bank munkatársai arra a következtetésre jutottak, hogy az államháztartási kritériumnak való megfelelés is további kiigazító lépéseket tesz szükségessé. Az elsődleges egyenleg javításával összesen a GDP mintegy 3 százalékaival megfelelő intézkedésre lesz szükség, amely – amennyiben a kiadási oldalon valósul meg – a kieső adótartalom miatt nagyjából a GDP 4 százalékaival megfelelő kiadáscsökkentést jelentene (P. Kiss Gábor – Karádi Péter – Krekó Judit, 2005, 59. o.).

A GKI Rt. (GKI Gazdaságkutató Rt., 2005b, 106-107. o.) arra hívja fel a figyelmet, hogy a 2005-re várható GDP-arányos 4 százalék körüli *államháztartási deficit* (nyugdíjpenztári befizetésekkel korrigálva) 0,5 százalékpontos javulást jelent a megelőző évhez képest, ami azonban *nem elégséges* a hivatalos magyar konvergenciaprogramhoz való visszatéréshez, ezért a túlzott deficit eljárás folytatódására lehet számítani. Várhatóan meg fog ismétlődni az Európai Bizottság

kritikája a vállaltnál lassúbb költségvetési konszolidáció miatt.

Magyarország esetében a 2005. évi 4 százalékos hiány látszólag azt jelenti, hogy már csak 1 százalékpont választja el az országot a legnehezebben teljesíthető maastrichti feltétel elérésétől. A GKI Rt. szerint ténylegesen azonban egy 2008. évi (hivatalosan megcélzott) teljesítésig nem 1, hanem 2-2,5 százalékpontos további javulás szükséges. Ez több tényező következménye. Egyrészt az idej egy szeri (például autópálya-eladásból származó) bevételek a későbbiekben nem ismételtethetők meg. Másrészt a nyugdíjpenztári többletnek 2005-ben az egészét, de 2008-ban már csak a 40 százalékát lehet a deficitet csökkentő tételként beszámítani. Harmadrészt a biztonságos teljesítés érdekében a 3 százaléknál kisebb értéket kell megcélolni, ez reálisan 2,5-2,7 százalék lehet.

E nehézségeken a csökkenő forintkamatlábak miatt mérséklődő kamatkidások várhatóan kissé enyhíteni fognak. Ugyanakkor nehezíti majd a megfelelést a megugró EU-forrásokhoz szükséges társfinanszírozás más összefüggésben vázolt növekvő kiadásszükséglete.

Mindez azt jelenti, hogy a következő három évben átlagosan évi 0,8 százalékpontnyi GDP-arányos egyenlegjavulás szükséges, ami a kiadási oldal markáns racionalizálását igényli, különösen a közterhek csökkentésének szándéka és a növekvő társfinanszírozási igények mellett.

Összességében Magyarországon a GDP 7-8 százalékát, valamivel nagyvonalúbb becsléssel 9-10 százalékát elérő felhalmozási kiadási szint mellett lehet szó a fejlett országok mögötti felzárkó-

zásról, ami két-háromszorosa a Maastrichti Szerződésben engedélyezett 3 százalékos GDP-arányos államháztartási deficitnek. A közszférát terhelő beruházások egy részét ki lehet szervezni az említett kvázi-fiskális kiadások formájában az államháztartásból, ennek viszont hosszabb távon lesznek negatív következményei.

A szakértők által becsült minimális követelményekhez (a GDP 2–2,5 százaléka) képest a kormány konvergenciaprogramja 2004 és 2008 között a GDP 1,9 százaléka-nak megfelelő nagyságrendben kívánja mérsékelni az államháztartási hiányt.

A KIADÁSOK ÉS A BEVÉTELEK NAGYSÁGA ÉS SZERKEZETE, AZ ÁLLAMADÓSSÁG OPTIMÁLIS SZINTJE

A Maastrichti Szerződés és a Stabilitási és Növekedési Paktum nem ír elő követelményeket az államháztartás GDP-arányos nagyságára, csak a deficitre és az államadósságra. Az egyes EU-tagállamok fiskális politikájának az autonómiája az államháztartási kiadások és bevételek nagyságrendjét és szerkezetét tekintve fennmaradt.

Magyarországon az államháztartási kiadások és bevételek aránya a GDP-ben, azaz a redisztribúciós és a centralizációs ráta nem tér el lényegesen az Európai Unió tagállamainak az átlagától. Az összehasonlítás azért nem mond sokat, mert nehéz meghatározni az állami kiadások optimális szintjét. Ehhez lényeges referenciaérték lehet az egy főre jutó jövedelem, mivel annak emelkedésével nő a kereslet egyes közpénzből finanszírozott

szolgáltatások és tevékenységek iránt, amilyen az oktatás, az infrastruktúra, a K+F stb. Ezért az alacsony egy főre jutó GDP-vel rendelkező országoknak nagyobb mozgástérre van szükségük. Még ha figyelembe is vesszük, hogy az államháztartás terjedelmét, pontosabban annak nemzetközi összehasonlítását nagymértékben árnyalja egyes közfeladatok eltérő formában történő finanszírozása, a magyar államháztartás terjedelme túlméretezettnek tűnik (Orbán Gábor–Szapáry György, 2004, 819. o.). Ezt tovább növelheti az, hogy – miként a fentiekből kitűnik – egyrészt a gazdasági felzárkózás további kiterjedt állami beruházásokat tesz szükségessé, másrészt az, hogy a közösségi források igénybevétele további nyomást gyakorol az államháztartás kiadási oldalára.

Mindebből nem feltétlenül következik a redisztribúciós hányad mérséklésének szükségessége. A „monetarista forradalom” kezdete óta, 1978 és 2000 között az államháztartási kiadások aránya a GDP-ben 33-ról 40 százalékra nőtt az OECD átlagában és 21-ről 27 százalékra Japánban.⁵ Következésképpen a fiskális politika középpontjába nem annyira a centralizációs és redisztribúciós ráta csökkentését, hanem az államháztartás bevételi és kiadási szerkezetének átalakítását célszerű állítani.

A magyar államháztartási bevételek és kiadások szerkezete közgazdasági osztályozás szerint már markáns eltéréseket mutat az európai unió átlagától, bár a nem-

5 Kádár Béla [2004]: Itt a kamaszkor vége. Alice Csodország a magyar gazdaságpolitikában. Népszabadság, 2004. szeptember 14., Hétféle, 4. o.

zetközi átlagokkal való összehasonlítások óvatosan kezelendők. Az államháztartási kiadások között az óriási hazai fejlesztési igényekhez képest alacsony a tőkejellegű kiadások nagysága. Bár az elmúlt években csökkentek, de még mindig túlzottan magasak a kamatkidadások. A beruházások finanszírozási konstrukciójának változtatása (a PPP térnyerése) viszont enyhítheti a feszültségeket. Leginkább a személyi kiadások arányának mérséklése révén csökkenthetők az államháztartási kiadások.

A költségvetési kritérium azért szigorú, mert a GDP 3 százalékánál több állami beruházásra van szükség (hitelből csak beruházást szabad finanszírozni, folyó fogyasztást nem) a gazdasági fejlettség közepes szintjén álló országokban, így Magyarországon is a tágran értelmezett infrastruktúra felzárkóztatására.

Az államadósság jövőbeni súlyos determinációt nem okozó szintje a potenciális növekedés és a hosszú távú reálkamatláb függvényében határozható meg. Az IMF az adósságráta biztonságos szintjét a közép- és kelet-európai térség országainak esetében a GDP 45 százalék körüli értékére teszi (idézi: Orbán Gábor – Szapáry György, 2004, 827. o.).⁶ Ha Magyarország 2013-ig el akarja érni ezt az arányt, akkor jelentős mértékben kell csökkentenie államháztartásának elsődleges hiányát. Ehhez képest legalábbis figyelemre méltó, hogy Járai Zsigmond jegybankelnök egy cikkben közzétett magánvéleménye szerint nulla államadós-

ságra (és kiegyensúlyozott államháztartásra) lenne szükség.⁷

A konvergenciakritériumokhoz történő államháztartási megfeleléssel kapcsolatos árnyalt képhez az is hozzátartozik, hogy Magyarországon a hivatalos GDP mintegy 20 százalékának felel meg a *feketegazdaság*. Matolcsy György a GDP 16 és 32 százaléka közé teszi a nem adózó gazdaság arányát.⁸ Ha a legalacsonyabb értéket fogadjuk el, az is 3000 milliárd forint körüli nem adózó GDP-t jelent. Más becslések szerint a GDP 20–30 százalékának felel meg az árnyékgazdaság teljesítménye, ami 4–5 ezer milliárd forint. Ezen belül 1400–2000 milliárd forint munkából származó jövedelem kerül el a legális szférát. Ennek adó- és járuléktartalma legkevesebb 1000 milliárd forint, ami nagyságrendjét tekintve megfelel az államháztartás hiányának.⁹

Az árnyékgazdaság „kifehéritése” nem csekély mértékben járulna hozzá a deficitkritérium teljesítéséhez. Összehasonlításként figyelmet érdemel, hogy 2005-ben az állami szférában történő leépítéssel 60–70 milliárd forint megtakarításával számol a kormány. A 800 ezerből 200 ezer munkahely megszüntetése valamivel több mint 200 milliárd forinttal mérsékelné az államháztartási hiányt. Ha

6 Az Egyesült Királyság költségvetési politikája azt a célt tuzte ki, hogy a nettó államadósságot a GDP 40 százaléka alatt tartsa a konjunktúraciklusok átlagában.

7 Járai Zsigmond [2005]: Követelmények a fenntartható gazdasági növekedéshez szükséges fiskális és monetáris politikával szemben. Világgazdaság, 2005. augusztus 16. 10. o.

8 Lambert Gábor [2005]: Matolcsy György az adóforradalomról. Figyelo, 2005. augusztus 4–10.

9 Idézi: Hámori Szilvia [2005]: Milliányi láthatatlan ember. A szürke- és feketegazdaság legalább ezer-milliárddal rövidíti meg az államot évente. Népszabadság, 2005. január 8. 13. o.

a fekete és szürkegazdaság nagyságrendjével korrigált GDP-hez hasonlítjuk az államháztartási hiányt és az államadósságot, akkor jóval kisebb értéket kapunk, mint a hivatalos GDP alapján. Egyelőre nincs jele a hivatalos GDP kiigazítására irányuló törekvéseknek. Ha ezt megteszik, akkor az javít a GDP-arányos államháztartási hiány helyzetén. Az adóalap szélesítése révén ugyanilyen hatása van a feketegazdaság kifehéritésének. A feketegazdaság visszaszorítása és kifehéritése az államháztartási kritériumnak történő megfeleléshez is hozzájárul.

A Maastrichti Szerződés és a Stabilitási és Növekedési Paktum nemcsak a GDP-arányos költségvetési deficit és államadósság nagyságával szemben állít követelményeket, hanem fenntarthatóságával szemben is. Ez nyugat-európai tapasztalatok alapján azt jelenti, hogy olyan költségvetést kell készíteni, illetve olyan költségvetési politikát kell folytatni, amely megfelel a közjavakkal való gazdálkodás alapelveinek, továbbá összhangba hozza a költségvetési kiadásokat, bevételeket és a társadalmi célokat, miközben méltányosan osztja el a terheket a jelenlegi és a jövőbeli generáció között. Csak ebben az esetben teljesül a fenntarthatóság elve. Ez átfogó államháztartási reformot (nyugdíj- és egészségbiztosítás, oktatás, közigazgatás, adórendszer stb.) feltételez.

Mindebből az következik, hogy közép- és hosszú távú társadalmi jövőkép és arra épülő tervek hiányában nehéz állást foglalni arról, mekkora a kívánatos GDP-arányos költségvetési hiány Magyarországon. A lehetséges hiány nagyságát – a konvergenciakritériumoktól függetlenül –

behatárolja az államadósság, illetve annak finanszírozhatósága. E tekintetben nincs túl nagy mozgástér.

A hiány mértéke nem lehet politikai harcok tárgya. Sok európai uniós tagállamban költségvetési szabályok segítségével próbálnak gátat szabni az állami túlköltekezésnek. Nyilván ilyen példák lehetnek a magyar törvényhozók előtt is, amikor külföldi példák alapján a 2004. évi költségvetési törvényben három évre előre rögzítették a deficitcél. Ez önmagában véve kevés, mert a törvény betervezésekor is világos volt a deficitcélok teljesíthetlensége.

Kétségtelen tény, hogy az államháztartási kiadások mérséklése számottevő korlátokba és társadalmi ellenállásba ütközik. Nagyon sok olyan folyó tétel van a költségvetésben, amelynek csökkentése csak időleges megtakarítást jelent, a következmények ugyanis később halmozottan jelentkeznek az államháztartási deficit növekedésében. Sok területen a közszolgáltatások jelenlegi szintjének a fenntartását veszélyezteti a kiadások visszafogása. A korábbi döntések determinációi is gátat szabnak a kiadáscsökkentésnek. Elvileg ad abszurdum az is elképzelhető, hogy az államháztartási reformot a kormány a költségvetésből finanszírozott beruházások visszafogásával helyettesíti, azaz reformok nélkül kívánja teljesíteni a költségvetésre vonatkozó konvergenciakritériumot, vállalva egy ilyen döntés hosszú távú negatív következményeit a gazdaság versenyképességére.

A Gyurcsány-kormány a jelek szerint a 2006. évi választásokig nem kíván jelentősebb reformokat indítani, a 100 lépés

gazdasági hatásai e sorok írásakor még nem becsülhetők meg. A 2004. évi korrekciós intézkedések zöme egyszeri elemeken alapul (beruházások elhalasztása és átcsoportosítása), miközben kevés olyan lépésre kerül sor, amely tartós megtakarítást eredményez az államháztartás számára. A legújabb, 2005-ben indított program legfőbb hiányossága az, hogy a 100 lépés nem illeszkedik gazdasági stratégiába, inkább választási célú. További hiányosság a sorrend. Az mindenképpen dicséretes, hogy a kormány nem kíván olyan választási ígéretek tenni, amelyek megterhelik az államháztartás kiadási oldalát. Az azonban érthetetlen, hogy miért preferálja az adócsökkentést, amikor azt a kiadási oldal reformjának kell megelőznie. A magyar kormány adócsökkentési törekvéseit az Európai Bizottság is értetlenül nézi, annál is inkább, mert a túlzott deficit eljárás keretében a Tanács azt javasolta, hogy „a magyar hatóságok bármiféle adócsökkentés időzítésének és végrehajtásának feltételül szabják a konvergenciaprogram deficitcéljainak elérését”¹⁰ Végül a program hiányossága az, hogy a lépéssorozat nem éri el a kritikus tömeget, a tapasztalatok alapján ugyanis reformokról csak akkor lehet beszélni, ha az intézkedések érzékelhető változásokat eredményeznek.

ÖSSZEFOGLALÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

A Maastrichti Szerződésben rögzített államháztartási kritériumok és a Stabilitási és Növekedési Paktum rendelkezései kül-

ső adottságok Magyarország számára függetlenül attól, hogy működésük mennyire diszfunkcionális, működésükkel mennyire elégedettek a tagállamok. Módosításukkal – különösen az SNP-ben végrehajtott legutóbbi változtatások fényében – nem indokolt számolni. Magyarországnak a jelenleg érvényes feltételek figyelembevételével kell készülnie a fiskális kritérium teljesítésére. Nemzetközi példákra és analógiákra sem hivatkozhat, tehát nem bújhat ki a kötelezettségek teljesítése alól azzal, hogy más országoknak sem sikerült eleget tenniük a követelményeknek.

A rendszerváltás óta eltelt időszakban követett, az államháztartás egyensúlyának javítására irányuló gazdaságpolitika kudarcra – vagy megengedőbb értelmezésben csekély eredménye – arra utal, hogy az egyensúlyhiányok oka szerkezeti jellegű, a gazdasági növekedés dinamizálódása önmagában nem oldja meg azokat, a strukturális reformok elkerülhetetlenek. Államháztartási reformra nemcsak a GMU-csatlakozás feltételeinek teljesítése végett van szükség, hanem azért is, mert az a fenntartható gazdasági növekedésnek is feltétele. A GMU-ba való belépés időbeli ütemezéssel, határidőkkel, programokkal, a bizottsági felügyelettel külső fegyelmező erőt jelent az autonóm cselekvéssel szemben.

Az EU-tagsággal Magyarország olyan kötelezettségeket vállal (gazdaságpolitikai koordináció, a Maastrichti Szerződés konvergenciakritériumainak teljesítése, ezzel összefüggésben konvergenciaprogram kidolgozása és végrehajtása), amelyek a GMU-csatlakozáshoz szükségesek, miközben a fenntartható gazdasági növe-

10 Idézi: Világgazdaság, 2005. március 9. 3. o.

kedésnek – az EU-tagságtól, illetve a GMU-ba való belépéstől függetlenül – is elengedhetetlen feltételei.

A politikai és a közgazdasági viták középpontjába ezért nem a GMU-csatlakozás időzítését, hanem a fenntartható fejlődést és a GMU-ba való belépést egyaránt lehetővé tevő, az újraelosztásban és a keresetek alakulásában elkerülhetetlenül áldozatokkal járó reformok megvalósítását célszerű állítani. Ha viszont a fenntartható fejlődést eredményező reformokról megszületett az elhatározás, akkor nincs értelme a Gazdasági és Monetáris Unióba való belépés halogatásának.

Mind nemzetközi tapasztalatok alapján, mind pedig logikai úton könnyen lehet arra a következtetésre jutni, hogy a reformokat nem lehet megtakarítani, minél később kezdenek hozzá a megvalósításhoz, annál magasabb lesz a végrehajtás költsége. Történelmi tapasztalatok alapján a reformok rendszerint belső okok miatt buktak el vagy puhultak fel, nem pedig a külső kihívások súlya alatt.

A 2010. évi GMU-csatlakozáshoz a fiskális kritériumot 2008-ig kell teljesíteni. Ehhez a kamatláb-konvergencia hozzájárulása csekély lesz, ezért az alkalmazkodás terheinek oroszlánrésze az elsődleges egyenlegre fog hárulni. A 2001–2002. évi, az indokoltnál erőteljesebb anticiklikus gazdaságpolitika által teremtett kedvezőtlen kiinduló helyzet mellett a megfelelést nehezítik korábban vállalt nemzetközi kötelezettségek és az EU-tagság költségvetési kiadásokat növelő, bevételeket csökkentő, ezáltal az államháztartási egyensúlyt rontó hatásai. További nehezítő tényező az, hogy a kiadásokat csökken-

tő reformok, amelyek a társadalom tűrőképességét is próbára teszik, sokkal nagyobb mértékben járulnak hozzá a fenntartható államháztartási pozícióhoz, mint a bevételeket növelő intézkedések.

Ráadásul a GMU-tagság után várható, szűkülő gazdaságpolitikai eszköztár mellett erősödő alkalmazkodási nyomás kezelése miatt célszerű és kívánatos a maastrichti kritériumoknál nagyobb mértékű deficitmérséklés. Nemzetközi példák alapján sokkal nehezebb az államháztartási reform végrehajtása a GMU-ban, mint a belépés előtt. Növekedési áldozattal nem a GMU-csatlakozás előtt kell számolni, hanem a reformok elmaradása esetén a taggá válás után. Ennek ellenére kicsi a valószínűsége annak, hogy jelentősebb tartalékképzésre sor kerül a GMU-ba való belépés előtt.

A fiskális kritériumok teljesítésének bizonytalansági és kockázati elemei között említhető a helyi iparüzési adó, amelynek a kormány által megszabott határidő előtti esetleges megszüntetése európai bírósági határozat nyomán a GDP 1,5 százalékanak megfelelő bevételek kiesést okoz, valamint a kvázi-fiskális tételek értékelése. Jelentős tartalékok vannak viszont a fekete és szürkegazdaság kifehérítésében, ami a GDP, illetve az adóbevételek növekedése révén járul hozzá a GDP-arányos hiány csökkenéséhez. Javítják a kormány mozgásterét a Stabilitási és Növekedési Paktum 2005 tavaszán elfogadott módosításai, különös tekintettel a nyugdíjreform kiadásainak figyelembevételére.

Az államháztartás átfogó reformjának egyrészt a közpénzek felhasználása haté-

konyságának javítására, másrészt a nagy rendszerek (egészségügy, nyugdíjrendszer, közigazgatás, honvédelem) gyökeres, hosszú távon fenntartható átalakítására, harmadszor az államháztartási egyenleg konjunktúraszabályozó funkcióinak az újragondolására kell irányulnia. Fontos követelmény még az államháztartásra, elsősorban a deficit nagyságára, azzal összefüggésben az államadósságra vonatkozó fiskális szabályok elfogadása.

A szerkezeti reformok mellett kiemelkedő fontossága van a gazdaságpolitika hitelességének, amelynek nem használ az éves deficitcélok folyamatos, a konvergenciaprogram gyakori változtatása, a konvergenciaprogramban vállalt kötelezettségek sorozatos nem teljesítése stb. A konvergenciaprogramban vállalt GDP-arányos államháztartási hiány követelményének nem teljesítése esetén Magyarországnak szankciókkal is kell számolnia. A növekvő államháztartási és ezzel együtt járó folyó fizetési mérleghiány nyomán a külföldi hitelminősítő intézetek leminősíthetik Magyarország államadósságát, ami a külföldiek kezén lévő állampapírok nagyarányú kivonását is eredményezheti. Ez a forint leértékelődéséhez vezethet, ezzel erősítve az inflációs nyomást és táplálva a kamatláb-emelési várakozásokat, ami a növekedési kilátásokat rontaná. A konzisztens és hiteles gazdaságpolitikával szembeni további követelmény a fiskális és a monetáris politika közötti összhang, a kormány és a Magyar Nemzeti Bank közötti jobb együttműködés.

A államháztartási hiány jelenlegi szintje és a csökkentés követelményei azt valószínűsítik, hogy 2008-ig Magyaror-

szág nem lesz képes hagyományos eszközökkel fenntartható módon teljesíteni a Maastrichti Szerződésben előírt költségvetési konvergenciakövetelményt. Beláthatatlanok lennének ugyanakkor a hosszú távú következményei a gazdasági növekedésre nézve annak, ha Magyarország szerkezeti reformok nélkül, a közszféra beruházásainak visszafogásával tenne eleget a GMU-csatlakozáshoz szükséges államháztartási feltételnek.

Abból, hogy az államháztartási kritérium nem teljesíthető fenntartható módon, nem az következik, hogy el kell halasztani a GMU-csatlakozás időpontját, aminek hátrányos következményei felülmúlnák előnyeit, főleg rövid távon, hanem az, hogy konzisztens, hihető, hiteles fiskális reformprogramot kell meghirdetni és végrehajtani, amely a kiadási oldalra és a feketegazdaság fehéritésére koncentrálna. A kiadási oldal reformjával egyenértékű feladat a fekete és a szürkegazdaság visszaszorítása. A kiadási oldalra vonatkozó reformok eredményei teremtik meg az adócsökkentés feltételeit. A hitelesség azt jelenti, hogy a fiskális politikának teljesítenie kell a maga elé tűzött célokat.

Hiteles fiskális politika folytatása esetén nagyobb a valószínűsége annak, egyáltalán lesz esély arra, hogy az egyébként gyenge tárgyalási alkuerejű Magyarországgal szemben is engedékenyebb magatartást tanúsítson az Európai Bizottság és az Európai Unió Tanácsa az államháztartási kritérium teljesítésének értékelésekor és megítélésekor. Ezt a Stabilitási és Növekedési Paktumban végrehajtott módosítások által teremtett kiskapuk teszik lehetővé. Ebben az esetben a GMU-csat-

lakozáskor az államháztartási kritérium referenciaértékeinek formális teljesítése mellett figyelembe vehetik az államháztartási hiányt rendszerint növelő reformok megindítását, az azok melletti elkötelezettséget. E stratégia feltételezi a kormány fiskális reformok melletti igen határozott elkötelezettségét, aminek viszont csak a 2006. évi választások után van realitása. A reformok melletti elkötelezettség és a hitelesség anyagi erővé válik, korlátozottan helyettesítheti a követelményeknek való formális megfelelést, ugyanakkor garancia is a fenntartható államháztartási pozíció és szerkezet elérésére.

Elengedhetetlen követelmény konszenzus létrejötte a politikai pártok között a GMU-csatlakozásról. Az lenne az ideális, ha ez a kérdés (a forint árfolyamát is beleértve) nem képezné belpolitikai viták tárgyát. A jelenlegi feszült, konfrontációra épülő belpolitikai légkör nem kedvez a konszenzuseresésnek, ez azonban rövid időn belül megváltoztatható. Konszenzusra van szükség az érdekképviselőkkel is a béremelésekre vonatkozó elvekről és mértékekről. Végül elengedhetetlen a társadalom felkészítése is GMU-csatlakozásra.

IRODALOM

- ANTAL LÁSZLÓ [2004a]: Fenntartható-e a fenntartható növekedés? Az átmeneti gazdaságok tapasztalatai. Közgazdasági Szemle alapítvány, Budapest, 435 o.
- ANTAL LÁSZLÓ [2005]: Magyar gazdaság 2005 – helyzet, folyamatok, mozgástér. Az Elemző (Közép-kelet-európai politikai és gazdasági szemle), I. évf., 1. szám, június, 67–80. o.
- CSABA LÁSZLÓ [2005]: a Stabilitási és Növekedési Egyezmény föllazításának következményei. *Competitio*, IV. évf., 1. szám, május, 7–25. o.
- ERDŐS TIBOR [2003]: Fenntartható gazdasági növekedés. Különös tekintettel a rendszerváltást követő magyar gazdaságra. Akadémiai Kiadó, Budapest, 518. o.
- EUROPEAN COMMISSION [2005]: Economic Forecasts, Spring 2005, 148. o.
- EUROPEAN COUNCIL [2005]: Presidency Conclusions. Brussels European Council 22 and 23 March 2005. Council of the European Union, Brussels, 23 March 2005, 7619/05.
- GKI GAZDASÁGKUTATÓ RT. [2005]: Előrejelzés a magyar nemzetgazdaság 2005. évi fejlődéséről. Budapest, 2005. május, 107. o.
- MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA [2004a]: Magyarország konvergencia programja 2004. Pénzügyminisztérium, Budapest, 2004. május, <http://www.p-m.hu/web/home.nsf/frames/forum>
- MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA [2004b]: Magyarország aktualizált konvergencia programja 2004–2008, Pénzügyminisztérium, Budapest, 2004. december, <http://www.p-m.hu/web/home.nsf/frames/forum>
- ORBÁN GÁBOR – SZAPÁRY GYÖRGY [2004]: A stabilitási és növekedési paktum az új tagállamok szemszögéből. Közgazdasági Szemle, LI. évf., szeptember, 810–831. o.
- P. KISS GÁBOR – KARÁDI PÉTER – KREKÓ JUDIT [2005]: Az euró bevezetésével járó strukturális politikai kihívások: költségvetési politika, MNB Háttér tanulmányok, 2005/1, 59. o.